

NASTAJANJE SOCIOLOGIJE U DOBA IDEOLOGIJA

RATKO ČORIĆ
Sveučilište u Zadru, Odjel za sociologiju
University of Zadar, Department of sociology

UDK: 316(091)
Prethodno priopćenje/ Preliminary report

Primljeno / Received: 25. IV. 2015.

Polazeći od nekih ranijih rekonstrukcija nastanka sociologije u kojima se isticala izmiješanost modernističkih i konzervativnih elemenata, pa čak i dominantnija prisutnost potonjih, u članku se argumentira u prilog tezi da je sociologija bitno modernistički utemeljena. Pri tome je osobito istaknuto kako je navodna bliskost rane sociologije s tezom konzervativaca o prvenstvu društva nad pojedincem dovedena u kontekst nastojanja da se novouspostavljena znanost o društvu i svojim predmetom proučavanja omeđi u odnosu na ostale društvene znanosti, a ne kako bi se suprotstavilo modernističkoj vrijednosti individualizma. Prisutnost nekih elemenata ideologija moderne – liberalizma, konzervativizma i socijalizma – u većoj ili manjoj mjeri prepoznaje se i u djelima istaknutih protagonista klasičnog razdoblja sociologije, ali je njihova osnovna intencija da izbjegnu spekulaciju i moraliziranje, te da primjenom vlastitih znanstvenih metoda pristupe svom predmetu izučavanja, društvu i društvenim promjenama. Osim znanstvenosti sociologija je moderna znanost i zbog toga što razvoj društva vidi u okviru temeljnih dimenzija promjena iniciranih političkom i industrijskom revolucijom, dakle, daljnjim napretkom znanosti, industrije i političke demokracije.

KLJUČNE RIJEČI: *ideologije, konzervativizam, modernizam, progres, sociologija*

UVOD

U prvom poglavlju knjige „Suvremena sociologijske teorije“ u kojem se bavi nastankom sociologije, njezin autor George Ritzer, propitujući i analizirajući intelektualne snage koje su utjecale na oblikovanje i rast sociologijske teorije, konstatira kako je „sociologija uopće, a posebno francuska sociologija, od samog svog početka predstavljala (...) nezgodnu mješavinu ideja prosvjetiteljstva i ideja suprotstavljenih prosvjetiteljstvu.“ (Ritzer, 1997: 10) Ritzer se poziva i na razmišljanja Stevena Seidmana koji je ustvrdio kako među kritičarima prosvjetiteljstva „umjesto modernističkih premisa“ pronalazimo „snažna antimoderna raspoloženja.“ (Seidman, 1983, nav. prema Ritzer, 1997: 10) Ritzer u nekoliko rečenica naznačava u čemu se sastoji reakcija na prosvjetiteljstvo, pri čemu se ograničava na dvojicu najistaknutijih francuskih kritičara prosvjetiteljstva – katoličke filozofe Louisa de Bonalda i Josepha de Maistre. U njihovom djelu, tvrdi Ritzer, nailazimo na otpor svim promjenama koje su donijele Francuska i industrijska revolucija, kao i suprotstavljanje onim idejama i vrijednostima koje je iznjedrila prosvjetiteljska filozofija, napose idejama racionalizma, individualizma, progresa, slobode i jednakosti.

S druge strane uvažavali su i uzdizali vrijednosti kao što su tradicija, poredak, društvena hijerarhija, emocionalizam, religija. Nastojeći pregledno istaknuti utjecaj konzervativnih kritičara prosvjetiteljstva na rane francuske sociologe Ritzer se koristi i uvidima Irvinga M. Zeitlina koji je u svojoj knjizi „Ideologija i razvoj sociologijske teorije“ (1981) istaknuo deset glavnih posljedica konzervativnih suprotstavljanja prosvjetiteljstvu, a koje su, kako smatra Zeitlin, vidljive u kasnijem razvoju francuske sociologije. U ovih deset posljedica naglašava se prvenstvo društva u odnosu na pojedinca, otpor promjenama, osobito naglim i revolucionarnim, međupovezanost dijelova društva (integracija), otpor procesima kakvi su industrijalizacija, urbanizacija, birokratizacija koje, po konzervativcima, imaju razoran učinak na društvenu zajednicu.

Uvidom u osnovne ideje, osobito francuskih sociologa 19. stoljeća, od Saint-Simona pa do Durkheima, teško se ne složiti s Ritzerovom konstatacijom o „nezgodnoj mješavini“ prosvjetiteljskih i protuprosvjetiteljskih (konzervativnih) ideja kao okosnici rane francuske znanosti o društvu pa i sociologije uopće. Ova konstatacija je opće mjesto svih relevantnih pokušaja rekonstrukcije nastanka sociologije.

SOCIOLOGIJA – KONZERVATIVNA ZNANOST?

Uhvaljenoj studiji „Sociološka tradicija“ koja se također bavi rekonstrukcijom nastanka sociologije, njezin autor Robert Nisbet ide korak dalje u isticanju uloge konzervativne filozofije u razdoblju početka 19. stoljeća kada se rađa ideja o znanosti o društvu.¹ Naime, Nisbet smatra da je u tom razdoblju sociologija nastala kao odgovor na rušenje starog društvenog poretka što su ga izazvale politička i industrijska revolucija. A taj odgovor, po Nisbetu, bio je – konzervativan. Sam Nisbet govori o „paradoksu sociologije“, i to „kreativnom paradoksu“ koji „leži u činjenici da je, premda prema svojim ciljevima i političkim i znanstvenim vrijednostima svojih ključnih osobnosti pripada glavnoj struji modernizma, njezini bitni koncepti i implicitne perspektive smještaju, općenito govoreći, mnogo bliže filozofskom konzervativizmu.“ (Nisbet, 2007: 37-38) Ovaj Nisbetov stav očituje se i u izboru pet osnovnih ideja sociologije, koje su, po Nisbetu, bile u fokusu interesa sociologa 19. stoljeća. To su: zajednica, autoritet, status, sveto i otuđenje. Očigledno, radi se o idejama koje se vežu uz predmoderna društva, što Nisbet dodatno naglašava povezujući ih sa suprotstavljenim pojmovima, a koji nedvosmisleno pripadaju razdoblju modernosti. To su ideje društva, vlasti, klase, sekularnog i napretka. Nisbet smatra da je prvih pet ideja primarno, a da je preostalih pet tek izvedeno iz njih². Po Radi Kalanju, Nisbetovo vezivanje rane sociologije uz gotovo isključivo konzervativne reakcije na prosvjetiteljstvo, Francusku revoluciju, građansku individualizaciju i industrijalizaciju u najmanju je ruku diskutabilno. (Kalanj, 2005: 257)

¹ Auguste Comte je tvorac izraza *sociologija* koji se prvi put pojavio u IV svesku njegovog „Tečaja pozitivne filozofije“. Prije toga Comte govori o *socijalnoj fizici*. U ovom radu povremeno se koristi i izraz *znanost o društvu* iz razloga što se radi o razdoblju u kojem se naziv nove znanosti još nije ustalio, neki od autora koji se spominju u ovom radu ne rabe izraz sociologija (Saint-

Simon, Tocqueville...), ali ih ipak smještamo među utemeljitelje sociologije.

² Upravo ovakvo, netipično predstavljanje povijesti sociologije, koje se ne svodi niti na kronologiju, niti na fokusiranje na značajna imena te njihove doprinose, čini Nisbetovu studiju nezaobilaznom u rekonstrukciji nastanka sociologije, slagali se mi ili ne s njegovim stajalištima i interpretacijama.

Znanost o društvu bila je svojevrsni odgovor na dvije revolucije – političku i industrijsku. No, to nije bio jedini odgovor. Devetnaesto stoljeće u Europi bilo je i „doba ideologija“ (John Schwarzmantel), i to prvenstveno onih koje su direktno proizašle iz prosvjetiteljskog pokreta i prihvaćale novo, moderno društvo te u svoju projekciju budućnosti uključile bitne ideje i vrijednosti prosvjetiteljstva – racionalizam, znanstvenost, individualizam i progres. Liberalizam i socijalizam bile su takve ideologije. S druge strane, konzervativizam je kao ideologija 19. stoljeća izrastao na tlu žestokog protivljenja svemu onome što su liberalizam i socijalizam prihvaćali i vidjeli kao zalag sretnije budućnosti europskih društava. Konzervativizam je više gledao u prošlost. Sociologija je nastala i razvijala se i u kontekstu trvenja između ovih triju ideologija, bolje rečeno između onih koje možemo nazvati modernističkim, a to su nesumnjivo liberalizam i socijalizam, te konzervativizma koji je u svojim pretpostavkama i njihovim posljedicama antimoderan. Pri tom treba naglasiti da je sociologija u svojim osnovnim intencijama moderna znanost o društvu, a da se konzervativni pogledi i stajališta pojavljuju sporadično u pojedinim protagonistima sociološke tradicije. Pri tome se modernost sociologije osobito manifestira u projekcijama budućnosti ili onome što bismo, uvjetno rečeno, mogli nazvati filozofijama povijesti. Ona se redovito, i u svih istaknutih sociologa oslanja na „nove“ vrijednosti, nastale u intelektualnom okrilju prosvjetiteljstva i afirmirane u socijalnim, političkim i kulturnim promjenama proizašlim iz Francuske i industrijske revolucije.

Istaknuto je već da su ideologije 19. stoljeća nastale i širile svoj utjecaj pokušavajući odgovoriti na ona pitanja koja su konfiguraciji europskih društava postavile dvije revolucije. Kako se svrha ovog rada prvenstveno sastoji u tome da pokaže kako je temeljna intencija utemeljitelja znanosti o društvu bila modernistička, nastojat ćemo u osnovnim crtama naznačiti što podrazumijevamo pod modernom, čime će se implicirati i značenje antimodernizma. S druge strane, potrebno je odrediti što mislimo pod pojmom političke ideologije, budući da je ovaj pojam podložan različitim tumačenjima. Naravno da sljedeći korak podrazumijeva iznošenje osnovnih postulata ideologija moderne, kako bismo u narednim poglavljima iznijeli argumente koji ukazuju da je znanost o društvu, odnosno sociologija imala u pogledu temeljnih ekonomskih, političkih i kulturnih pitanja vrlo jasno istaknutu modernističku poziciju.

LIBERALIZAM, SOCIJALIZAM, KONZERVATIVIZAM

Za potrebe ovog rada poslužiti ćemo se pojmovnim okvirom Johna Schwartzmantela koji za političke ideologije kaže da „predstavljaju središnji organizacijski okvir za političke debate i djelovanje“. One se sastoje od tri ključna elementa. Kao prvo, politička ideologija vrši kritiku postojećeg društva, a na osnovi te kritike konstruira ideal, drugim riječima, postojećem društvu suprotstavlja se „neka vizija ‘dobrog društva’ do kojeg treba doći.“ Treći element, po Schwartzmantelu je sredstvo djelovanja, „svaka ideologija pruža viđenje organizacije ili sredstva kojim se ima postići prijelaz od nesavršenog prema boljem, ako ne i potpuno savršenom društvu. Nadalje, politička ideologija operira određenim viđenjem ljudske naravi.“ (Schwartzmantel, 2005: 10)

Koncept modernosti predstavlja skup ideja i praksi proizašlih iz intelektualno-filozofijskih, društveno-ekonomskih i političkih konstelacija s kraja 18. i početka 19. stoljeća. Radi se, dakako, o filozofiji prosvjetiteljstva, te političkoj i industrijskoj revoluciji

i njihovim posljedicama koje se ogledaju u tranziciji prema drugačijem obliku društva kao i samoj filozofiji ljudskog života. To je upravo rađanje nečeg novog (društvenog i ljudskog) što je Hegel izrazio u Predgovoru „Fenomenologiji duha“ ovim riječima:

„Nije uostalom teško vidjeti da je naše doba vrijeme rađanja i prijelaza u jedan novi period. Duh je raskinuo s dosadašnjim svijetom svog opstanka i predstavljanja i upravo se sprema da ga utopi u prošlost, i da započne rad na svom preoblikovanju.“ (Hegel, 2000: 9)

To preoblikovanje odvija se na nekoliko razina i one određuju bitne značajke modernosti: „na ekonomskoj razini, visok stupanj rasta proizvodnje i potrošnje; na političkoj razini, sudjelovanje javnog mišljenja odnosno demokratskog predstavništva naroda u određivanju i izabiranju političkih alternativa; na kulturnoj razini, difuzija sekulariziranih i racionalističkih normi i vrijednosti; u društvenoj zbilji, neograničena sloboda kretanja odnosno osobna sloboda s obzirom na geografsku, socijalnu i političku pokretljivost; na razini individualnosti: povećanje individualnih proizvodnih sposobnosti, osobne nezavisnosti, sklonosti međusobnoj suradnji itd.“ (Kalanj, 1994: 108-109) Mogli bismo, sumirajući nabrojene razine očitovanja modernosti, zaključiti da se modernost koncipira kao proces sekularizacije, demokratizacije, racionalizacije, industrijalizacije, urbanizacije i individualizacije, pri čemu je važno naglasiti da je ovaj proces naglašeno shvaćen kao progres, upravo u onom smislu linearnog napredovanja baštinjenog od filozofije prosvjetiteljstva. Schwartzmantel ističe da je i sam koncept ideologije, sa svoja tri elementa – kritike, cilja, djelovanja – u svojoj osnovi i sam moderan, „budući da ideologije moderne nisu držale samo da ljudska bića mogu izvršiti ciljanu i konstruktivnu društvenu promjenu već i da se to može postići racionalnim metodama političkog organiziranja, korištenjem države kao mehanizma za poboljšavanje kvalitete ljudskog života na Zemlji, i nastojanjem da se osvoji moć države kroz političke organizacije kao što su stranke kako bi se oblikovali programi društvene promjene.“ (Schwartzmantel, 2005: 81)

Liberalizam je, zaključujući po stavovima liberala u odnosu na dvije revolucije, izrazito modernistička ideologija. Francuska revolucija je velikim dijelom nošena upravo liberalnim idejama, napose onom o emancipiranom individuumu kao građaninu koji je upravo kao takav dio političkog naroda pa otuda teži za političkim sustavom koji će mu omogućiti političke i individualne slobode. Liberali također gaje vjeru u razum te optimizam u pogledu budućnosti koju vide kao linearan progres. Njihovo poimanje društva, u značenju „dobrog društava“ kao ideala jest komercijalno i miroljubivo društvo kojem je pokretačka, a ujedno i integrirajuća snaga vlastiti interes svakog pojedinca. Takvo komercijalno, trgovinsko ili industrijsko društvo omogućuje slobodu individue i stalni napredak, za razliku od predmodernih, ratobornih, despotskih društava, u kojima je sloboda pojedinaca podvrgnuta nekoj višoj instanci – svemoćnoj državi, religiji, tradiciji ili pak nekom drugom autoritetu. U postrevolucionarnom razdoblju liberali najveću opasnost za individualnu slobodu vide u „izjednačavanju uvjeta“ (Tocqueville), odnosno usponu masa i egalitarizmu. Otuda i ambivalentan stav liberala prema moderni; ona je, s jedne strane, omogućila i bila izvor individualne slobode, osobito intelektualne, dok je, s druge strane, upravo sebi inherentnim procesom demokratizacije društva i kulture u liberala izazivala strah, strah od masovnog društva, koji dovodi do degradacije kulturnih vrijednosti. Radilo se, također, i o strahu od pretjerano atomiziranog i privatiziranog društva koje bi lako moglo dovesti do novog despotizma (Schwartzmantel, 2005).

Socijalizam je politička ideologija moderne s izrazitim progresističkim nabojem, utoliko što reakcija na Francusku revoluciju u socijalista zadobiva dimenziju zahtjeva za daljnjim napretkom, štoviše, u njih se ovaj progresizam očituje, osobito kod Karla Marxa, jednom materijalističkom filozofijom povijesti, u kojoj se polazi od ideje da povijest ima svoj smisao i svrhu, pri čemu određene političke intervencije mogu ne samo odrediti te svrhe, nego ih čak i ubrzati. U tom smislu, predmet kritike je upravo poredak nastao dvjema revolucijama – liberalna demokracija i kapitalistički način proizvodnje u uvjetima ekspanzije industrijskog društva. Po socijalistima, projekcija prosvjetiteljstva o harmoniji i sreći čovječanstva nije ostvarena upravo u onom segmentu u kojem kapitalizam priječi da se to dogodi. Naime, klasna struktura društva, proizašla iz različite ekonomske moći s obzirom na vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju dovodi do situacije u kojoj „najbrojnija i najsiriomašnija klasa“ (Sain-Simon), koja proizvodi „bogatstvo naroda“, proizvodi to bogatstvo za manjinu vlasnika, buržuja. „Predmet kritike je upravo liberalni koncept ‘civilnog društva’ Hegelovo ‘buergerliche Gesellschaft’, društvo u kojem je svaki pojedinac druge pojedince gledao instrumentalnim terminima, kao nužne za njegovu ili njezinu dobrobit, ali svaki je pojedinac bio tek sredstvo za ostvarivanje ciljeva drugog.“ (Schwartzmantel, 2005: 114). Utoliko se za socijaliste ideal „dobrog društva“ nalazi u daljnjoj modernizaciji društva, koja će, u konačnici, imati i svoje socijalne i političke posljedice. Sasvim suprotno od liberala, koji su strahovali od uspona masa i egalitarnih tendencija koje bi mogle ugroziti individualnu slobodu, socijalisti su svoju kritiku „civilnog društva“, a onda iz nje proizašlu viziju „pravednog društva“ vezali upravo uz uvjerenje da građanska prava i slobode koje je proklamirala Francuska revolucija ne mogu biti ostvarene dok god postoji nejednakost u društvu koja je utemeljena u privatnom vlasništvu. Utoliko je vizija „pravednog društva“ u socijalista vezana uz prevladavanje proturječnosti kapitalističkog načina proizvodnje koje stvaraju nejednakost u društvu, „ideja socijalizma u svim svojim oblicima ideja je organiziranog društva, ljudskih bića koja ovlađavaju prirodnim silama i proizvodnjom da bi postigla opću sreću čovječanstva.“ (Schwartzmantel, 2005: 112).

Konzervativizam je, za razliku od liberalizma i socijalizma, bio svojevrsan protest i kritika moderne, utoliko što se zalagao za ideju organskog i hijerarhijskog društva. Izrastao na tlu antiprosvjetiteljstva, konzervativizam je i Francusku revoluciju, pa i sve njene posljedice, kao i posljedice industrijske revolucije, vidio kao učinke površnog prosvjetiteljskog racionalizma. I individualnu slobodu koju su kao osnovu svog etosa postavili liberali, kao i upotrebu političke moći radi političke i socijalne emancipacije širokih narodnih slojeva koju su, kao ispunjenje moderne očekivali socijalisti, konzervativci su napadali. Konzervativizam „možemo shvatiti kao prvi napad velikog kalibra na modernizam i njegove političke, ekonomske i kulturne elemente.“ (Nisbet, 2007: 33). Sa socijalistima je konzervativizam dijelio animozitet prema modernom tržišnom društvu i njegovim atomizirajućim učincima, a s liberalima strah od demokratizacije i uspona narodnih masa. Nasuprot dezintegracijskim tendencijama modernog komercijaliziranog društva i političke demokratizacije konzervativci su veličali zajednicu organskog jedinstva, uspostavljenoj na hijerarhijskim principima; najčešće je to bila ideja tradicionalne monarhije koja osigurava poredak i društvenu koheziju. Takav je poredak imao božanski legitimitet i u većine konzervativaca imao svoj idealni oblik u razdoblju srednjeg vijeka. Iako je pogled konzervativaca, barem što se ideala „dobrog društva“ tiče, bio usmjeren u prošlost, pa su ih s pravom nazivali „prorocima prošlosti“, ipak je konzervativizam, „barem u svom filozofskom obliku, čedo industrijske i Francuske revolucije: nenamjeravano, neželjeno,

omrznuo od protagonista obiju revolucija, ali bez obzira na sve, njihovo čedo.“ (Nisbet, 2007: 31).

U tom smislu je i konzervativizam ideologija moderne, utoliko što svoje temeljne pretpostavke gradi na načelima modernog društva, s razlikom, u odnosu na liberalizam i socijalizam, što se prema njemu odnosi kritički, štoviše negatorski. Svoje „kontrasvjetove“ konzervativizam smješta u prošlost pa ga se naziva i antimodernizmom.³

SOCIOLOGIJA I IDEOLOGIJE MODERNE

Ono što povezuje znanost o društvu u procesu njenog konstituiranja tijekom 19. stoljeća s ideologijama moderne jest činjenica koja je već ranije istaknuta, a ta je da je i znanost o društvu od samih svojih početaka, odnosno ideje o „socijalnoj fiziologiji“ u Saint-Simona, pa do Durkheima i Webera koji već govore o sociologiji kao akademskoj znanstvenoj disciplini, bila također reakcija na društvene, političke, ekonomske, kulturne i druge promjene proizašle iz političke i industrijske revolucije. Utoliko i u sociologa 19. stoljeća nailazimo na neke teme kojima su i ideologije posvećivale izuzetnu pozornost, a također nailazimo i na kritiku, ideal, kao i sredstva za ostvarenje „dobrog društva“. U konačnici, specifikum sociologije kao znanosti o društvu i čovjeku kao „društvenom biću“ i sastoji se u tome što je i sociolog pripadnik društva i dionik društvenih vrijednosti, pa iako teži znanstvenoj objektivnosti i vrijednosnoj neutralnosti, u njegovom se djelu ipak zrcali „duh vremena“, pa onda i ideologije, utoliko što su i one same reakcija na krucijalne događaje koji određuju neko razdoblje. Ono, međutim, što sociologiju jasno razlikuje od ideologije jest nedvosmisleno istaknuta pozicija, da se o društvu i promjenama koje se događaju u njemu, progovori na racionalan, znanstveno-objektivan način, štoviše, radi se o težnji osobito istaknutoj u francuskoj sociologiji, da se nova znanost uspostavi kao pozitivna znanost, koja će u Comteovoj hijerarhiji znanosti zauzeti vrhovnu poziciju. Čak i u ovom, formalnom smislu sociologija je moderna znanost, jer o svom predmetu proučavanja želi govoriti na racionalan, znanstven ili pozitivan način, a ne spekulirati o njemu. Upravo u svjetlu ovog pojašnjenja sociologe ne treba tretirati kao ideologe, bilo da ih proglašavano liberalima, socijalistima (radikalima) ili konzervativcima. U njihovom djelu možemo, doduše, prepoznavati određene ideološke tendencije, utoliko prije što je sociologija 19. stoljeća, još uvijek baštineći neke elemente socijalne i moralne filozofije od kojih se nastojala diferencirati upravo kao znanost o društvu, još uvijek uključivala i viziju „pravednog“ ili „dobrog“ društva. Stoga, čak i Nisbet, unatoč svojoj tezi o „kreativnom paradoksu sociologije“, naime, tvrdnji o većoj bliskosti sociologije filozofskom konzervativizmu nego modernosti, govoreći o pojedinim sociolozima 19. i početka 20. stoljeća, ukazuje da u njihovom djelu postoje elementi i modernističkih (liberalizam i socijalizam) ideologija, kao i antimodernističke, odnosno konzervativne tendencije. Ono što, međutim, najnedvosmislenije i najuvjerljivije opovrgava „kreativni paradoks

³ „Među očitovanjima antimodernističke dokse iskazi o moderni ne izdvajaju se odviše. Jer antimodernizam o moderni govori uvijek, i onda kad su mu izravna tema obuhvatne historionomske konstrukcije ili nemoderni protusvjetovi. Ipak, u svakom se antimodernističkom tekstu pojavljuju

ili čak prevlađuju iskazi uokvireni priložnim oznakama poput „danas“, „u naša doba“, „u modernom svijetu“, a popunjeni pojmovnim oznakama za pojave svojstvene samo razdoblju moderne („građanski poredak“, „kapitalizam“, „industrija“, „tehnika“).“ (Kravar, 2003: 121).

sociologije“ jest koncepcija povijesti, odnosno viđenje budućnosti društva prisutno u svih mislilaca koje se smješta u klasično razdoblje sociologije ili sociološku tradiciju. Svi su oni, u većoj ili manjoj mjeri, zagovornici ideje progresa, a u ovoj su ideji „na određen način (...) sadržane sve druge značajke prosvjetiteljske intelektualne konstelacije. Ona je njihov najopćenitiji vidokrug i sinonim. U toj je konstelaciji izgrađeno koherentno, do doktrinarnosti dovedeno uvjerenje da kumulativno napredovanje znanosti i prosvijećenosti nezaustavljivo vodi poboljšanju društvenih uvjeta ljudskog života i usavršavanju samog čovjeka.“ (Kalanj, 2005: 41-42).

Opseg ovog rada sprječava nas da poimence i detaljno analiziramo sve protagoniste sociološke tradicije. U središte pozornosti stavit ćemo dvojicu predstavnika francuske sociološke tradicije, Augustea Comtea i Emilea Durkheima. Razlozi za upravo ovaj odabir nalaze se u činjenici da je A. Comte skovao ime novoj znanosti o društvu, a E. Durkheim je uspostavio kao akademsku disciplinu. No, drugi razlog čini se, ako ne važniji, onda barem izazovniji. Naime, Robert Nisbet u spomenutoj studiji upravo Comteu i Durkheimu pripisuje izrazitu sklonost konzervativnim idejama.⁴

No, prije nego li se detaljnije posvetimo nekim prijepornim mjestima Comterove i Durkheimove sociologije, osvrnimo se, makar i samo u kratkim crtama, na koncepcije povijesti ostalih najistaknutijih predstavnika klasičnog razdoblja sociologije.

Ako uvažimo Durkheimovo mišljenje da je „Saint-Simonov pojam socijalne fiziologije identičan s pojmom sociologije“ (Fiamengo, 1987: 21), odnosno, da je osnivač, ili prvi od utemeljitelja znanosti o društvu upravo Saint-Simon, red je da se najprije osvrnemo na njegovo shvaćanje povijesti. Uz velike pohvale, ali i neke zamjerke, Saint-Simon govori o Condorcetu, osobito uvažavajući njegovo djelo „Nacrt povijesnog prikaza napretka ljudskog duha“ u kojem se zakon progresa, odnosno beskonačna, linearna perspektiva usavršavanja čovječanstva uspostavlja kao temeljni zakon ljudske povijesti. Zakon progresa je i temeljni zakon Saint-Simonove socijalne fiziologije. On ga, doduše, ne vidi kao Condorcet koji je smatrao da se radi o linearnom rastu, već kao smjenu kritičkih i organskih razdoblja. Tako je osamnaesto stoljeće razdoblje kritike teoloških sustava, dok bi devetnaesto trebalo biti razdoblje društvene organizacije. U kasnijoj etapi svog intelektualnog djelovanja, negdje od 1816. godine, kada počinje objavljivati časopis „Industrija“, Saint-Simon veliča ekonomske aktivnosti i industrijski rad. Otuda dolazi do razlikovanja klase industrijalaca, u koje spada aktivno i korisno stanovništvo (znanstvenici, umjetnici, obrtnici i privrednici), od parazitske, besposlene klase (plemstvo, pravnici, svećenici). Svrhu povijesnog razvoja vidi Saint-Simon u odmičanju vladalačkog (vojničkog, militarističkog) društva industrijskim (upravnim) društvom. Razlika među njima je što prvo karakterizira vladanje nad ljudima, a drugo upravljanje stvarima. Saint-Simon također razvija svojevrstu filozofiju povijesti u kojoj se svrha zakona progresa u povijesti sastoji u stvaranju „društvenog poretka ‘koji će biti najprobitačniji za opće dobro i najpovoljniji za razvoj svih korisnih sposobnosti.’ Konkretnije, cilj je historije ‘povećanje

⁴ „Tako su Saint-Simon i Comte obasipali hvalom ono što je Comte poslije nazvao ‘retrogradna škola’. Ta ‘besmrtna grupa, pod Maistrovim vodstvom’ napisao je Comte, ‘još će dugo zasluživati zahvalnost pozitivista’“. (Nisbet, 2007: 32)
„A na kraju stoljeća, u djelima nereligioznog i politički liberalnog Durkheima također nalazimo da

su ideje francuskog konzervativizma preoblikovane u neke od bitnih teorija njegove sistematike sociologije: kolektivna svijest, funkcionalni karakter institucija i ideja, posredna udruženja, kao i čitav njegov napad na individualizam.“ (Nisbet, 2007: 32)

blagostanja najsiromašnije klase', tj. ukidanje 'eksploatacije čovjeka po čovjeku', te slobodno razvijanje duhovnih i materijalnih potencija svakog posebnog člana ljudskog društva." (Fiamengo, 1987: 42-43).

Ako kod Saint-Simona, uz navedene, nedvojbeno progresističke, pa samim time modernističke postavke o društvu i njegovu razvoju, nalazimo i određene elemente koje bismo mogli prepoznati kao konzervativne (prvenstvo kolektivnog nad individualnim, primjerice), kod Herberta Spencera je takve elemente teško naći. Uostalom, ni kod Nisbeta, uz uvodno predstavljanje Spencera kao liberala, ne nalazimo Spencerovo ime niti u jednom Nisbetovom argumentiranju u prilog teze o bliskosti rane sociologije i konzervativizma. Darwinov suvremenik, Spencer je svoju sociologiju razvijao u okrilju teorijskog sustava kojeg nazivamo biologistički evolucionizam koji je „u znanstveno-intelektualnom životu devetnaestog stoljeća (...) označilo najodlučniji raskid s konzervativnim poimanjem društva, čovjeka i povijesti.“ (Kalanj, 2005: 261). U jednoj od varijanti, možda najpoznatijoj i najjednostavnijoj, svog viđenja povijesti Spencer također govori o militarističkom i industrijskom društvu.⁵ Pri tome su obilježja industrijskog društva, razvijenog u okviru općeg zakona evolucije, složenost, strukturalna i funkcionalna diferenciranost (autonomija podsustava društva); nasuprot dominaciji jednog religijskog vjerovanja, slabljenje religioznosti uopće a onda i diferencija, odnosno pluralizam religijskih vjerovanja; decentralizacija; miroljubivi republikanizam; tržišno uspostavljeni društveni odnosi koji sve više afirmiraju individualnu slobodu.

Alexisu de Tocquevilleu pristupa Nisbet znatno drugačije, on mu, očigledno, pruža daleko više mogućnosti za obrazloženje argumenata u korist konzervativnih nagnuća rane sociologije. Kod Tocquevillea, prema Nisbetu, „liberalizam i konzervativizam se spajaju“. Iako uviđa i konstatira da je, unatoč svom aristokratskom podrijetlu, Tocqueville bio uvjeren u neumitnost demokratskog društvenog stanja, Nisbet ipak naglašava da je „onaj osobiti duh njegova razmatranja i kritike demokracije naglašeno (...) konzervativan.“ (Nisbet, 2007: 37). No, lakše se, ipak, složiti s Kalanjevim stajalištem u kojem se također ističe da je Tocqueville sentimentalno vezan za konzervativnu tradiciju zbog svog aristokratskog podrijetla, ali isto tako i da ga „racionalna (...) refleksija dovodi do realističkog zaključka“ da je s aristokracijom završeno, „te da se povijest gotovo neumitno kreće prema demokratskom društvenom stanju.“ (Kalanj, 2005: 262). Istina je, također, da je krucijalno pitanje koje je Tocqueville postavljao u svojim djelima bilo „kako očuvati slobodu u uvjetima egalitarizma“, kako obraniti individualnu slobodu od „tiranije većine“, no to sučeljavanje koje je Tocqueville postavljao sa znanstveno-teorijskog motrišta pokazuju i njegov ideološki raskid s konzervativnom tradicijom, pa se njegova sociološka shvaćanja ipak lakše uklapaju „u opći *progresistički* vidokrug prosvjetiteljstva i liberalne ideologije devetnaestog stoljeća.“ (Kalanj, 2005: 263).

⁵ Kalanj u svojoj knjizi „Suvremenost klasične sociologije“ naglašava kako se ova podjela ne mora nužno vidjeti samo kao evolucijska, nego i tipološka. „Ta je tipološka distinkcije prije svega usmjerena na utvrđivanje razlika između visokocentraliziranih autoritarnih sustava u kojima dominiraju regulacijski procesi i manje centraliziranih sustava u kojima dominiraju operativni procesi.“

Industrijsko društvo kao izraz, odnosi se prije svega na smanjenje centralne državne moći i diferenciranje autonomnih podsustava društva. „I najjednostavnija i najmodernija društva mogu biti vojnička i industrijska.“ (Kalanj, 2005: 115). Spencer je Francusku i Njemačku devetnaestog stoljeća vidio bliže vojničkom, a Englesku bliže industrijskom tipu društva.

U ovom kratkom pregledu shvaćanja povijesti u najznačajnijih predstavnika sociološke tradicije na Marxa ćemo se sasvim kratko osvrnuti, ne zbog toga što bismo osporavali njegovu vrlo istaknutu poziciju među klasicima sociologije, nego iz razloga što Nisbet za njega naprosto konstatira kako je „sama personifikacija radikalizma devetnaestog stoljeća.“ (Nisbet, 2007: 36). Doduše, na nekim mjestima svoje studije Nisbet dovodi u vezu kritiku novonastalih ekonomskih odnosa koji ljudske odnose svode na robno-novčane odnose, a što je zamjetljivo, primjerice, i kod Burkea i kod Marxa, no jasno je da se kod Marxa ne radi o nostalgичnoj želji za povratkom u predmodernu, tradicijsko i patrijarhalno stanje zajednice. Poznato je mjesto iz „Komunističkog manifesta“ u kojem Marx (zajedno s Engelsom) ističe revolucionarnu ulogu kapitalizma koju vidi upravo u rastakanju tradicionalne zajednice. Marx, međutim ne ostaje na toj „pohvali“ kapitalizma, nego i kapitalističku modernost kritizira zbog toga što je društvene odnose podredila logici kapitala – profita i eksploatacije. Nema, međutim, u njegovoj kritici sentimentalizma i nostalgije, njegova vizija emancipiranog društva prekoračuje obzore kapitalističkog modernizma.

Kada je riječ o sociolozima čiji život i djelovanje već ulaze u prve dekade dvadesetog stoljeća, a to su Weber, Simmel i Durkheim – Nisbet najprije konstatira kako bi se vjerojatno moglo reći da su sva trojica bili liberali, pri čemu čak naglašava kako su se sva trojica jasno ogradili od političkih i ekonomskih konzervativaca. Pa ipak, naglašavajući kako „postoji konzervativizam koncepcija i simbola, kao i konzervativizam stajališta“ Nisbet konačno utvrđuje kako je „moguće (...) vidjeti duboke struje konzervativizma u radovima sve trojice, struje koje idu protiv očite političke pripadnosti.“ (Nisbet, 2007: 37).

Samo se dijelom možemo složiti s prethodnom Nisbetovom konstatacijom. Struje konzervativizma, naime, nisu suviše duboke, daleko su dublje one modernističke, što se osobito ističe u nastojanju sve trojice klasičnih sociologa da se socijalna teorija uspostavi kao znanstvena teorija.⁶ Koncem devetnaestog i početkom dvadesetog stoljeća romantičarsko-konzervativne struje, u nešto ranijem razdoblju dominantne u njemačkom intelektualnom ozračju, izgubile su svoju dominaciju, pa Weber, iako se ograđuje od pozitivističkog shvaćanja znanosti, ipak ulaže napor da sociologiju uspostavi na strogo znanstvenim temeljima. Upravo na ovim argumentima, koji se svode na nezaobilaznu Weberovu ulogu u uspostavljanju sociologije kao znanosti koja se diferencirala u odnosu na određena filozofska učenja, koja je „vjerna samo onim postulatima po kojima je ona *znanost*, a ne moralnim, religijskim, političkim ili estetskim uvjerenjima“, Kalanj Webera vidi kao nedvosmisleno modernističkog sociologa, potvrđujući ovu tezu, a u suprotnosti s Nisbetovim konstatacijama, tvrdnjom kako „Weberovska strast znanstvenika, koja Schillerovu literarnu sintagmu o *rašćaravanju svijeta* nadograđuje znanstveno-istraživačkom argumentacijom o *procesu racionalizacije*, nema uistinu nikakve bliskosti s konzervativnom strašću očuvanja predmodernog monističkog poretka.“ (Kalanj, 2005: 268-269).

U prilog Simmelove modernosti, a udaljenosti od konzervativne tradicije, Kalanj navodi neke od kritika koje mu je uputio marksistički filozof Georgy Lukacs. Po Lukacsu su Simmelova sociološka shvaćanja „subjektivistička“, „moderno idealistička“, „ekstremno

⁶ U ovom poglavlju bavit ćemo se samo Weberom i Simmelom, dok će Durkheimov konzervativizam (?) biti analiziran, zajedno s Comteovim navodnim konzervativizmom, u sljedećem poglavlju.

relativistička“, „relativističko-skepticistička“, „samodopadljivo cinična“ (Kalanj, 2005). Uz to činjenica da ga „otkrivaju“ suvremeni zagovornici metodološkog individualizma također govori u prilog Simmelove modernosti. Za njegove radove Kalanj ustvrđuje da su *sociološka drama modernosti* koja u analizama odnosa između pojedinca i društva, subjektivne i objektivne kulture ponekad poprima značajke specifičnog pesimizma. Međutim, teško je u tom pesimizmu otkriti one „duboke konzervativne struje“ o kojima govori Nisbet, „te značajke nisu svojstvo konzervativnog nego upravo modernog duha, koji problematiku novca, pitanje žena, kulture, metropolisa, straha, ljubavi, konvencionalnosti, moći, prijateljstva itd. sagledava kao realne moduse društvenih napetosti, napetosti svojstvenih upravo modernom životu.“ (Kalanj, 2005: 270).

AUGUSTE COMTE I EMILE DURKHEIM – IZMEĐU KONZERVATIVIZMA I MODERNIZMA

Naslovom ovog poglavlja pokušao sam izbjeći eventualnu nedoumicu koju bi implicirala dvojba ‘konzervativizam *ili* modernizam’. Nema, naime, nikakve dvojbe da u radovima i jednog i drugog klasičnog sociologa nalazimo elemente konzervativnih shvaćanja, te da su i Comte i Durkheim znali i izrijeком istaknuti svoju vezanost uz neke ideje konzervativne reakcije na prosvjetiteljstvo (vidjeti bilješku 4). No, ipak, mišljenje koje se u ovom radu nastoji afirmirati jest da su i jedan i drugi, ne samo po svom doprinosu utemeljenju sociologije, izrazito modernistički usmjereni, osobito u svojem shvaćanju perspektive razvoja društva.

a) AUGUSTE COMTE

O Comteovom konzervativizmu ili modernizmu govoriti ćemo na dvije razine. Na prvoj se obično govori o njegovom utjecaju na suvremenike i nasljednike, a na drugoj se, analizom njegovih najbitnijih ideja i učenja nastoji uočiti i istaknuti dominantno konzervativna ili pak modernistička tendencija.

I Robert Nisbet govori tako o „duboko konzervativnom duhu koncepcija njegove nove znanosti“ koja ga je uvrstila među istaknuta imena francuske konzervativne misli sve do Action française pa čak „i u američkoj misli na Jugu u razdoblju prije građanskog rata“ (Nisbet, 2007: 36-37). No, ako ga je već prisvajao Charles Maurras (1868-1952), jedan od osnivača Action française (1899) i izraziti protivnik demokracije i zagovaratelj monarhije, dakle, izraziti konzervativac, ne treba smetnuti s uma da se na Comteovu misao pozivao Emile Chartier Alain (1868-1951), blizak socijalističkim idejama, koji ga je „tumačio u svjetlu Kanta i smatrao da se bitna ideja pozitivizma sastoji u dokidanju svjetovne hijerarhije.“ (Kalanj, 2005: 260). Iako se Comteov pozitivizam ne može svesti na politički program, budući da u sebi sadržava filozofsko-znanstveni, socijalni i religijski nauk, ipak, kada je o političkom utjecaju riječ treba se složiti s konstatacijom da su se neki štovatelji Comtea priklonili njegovoj politici jer im je ličila nekoj vrsti socijalizma zahvaljujući njegovom interesu za radničku klasu, drugi su je pak vidjeli kao branu protiv revolucije zbog njegove zaokupljenosti održavanjem reda i zadržavanju ljudi unutar njihovih društvenih niša.“ (Pickering, M., 2009: 566). U svakom slučaju treba naglasiti da je Comte i njegov pozitivizam doživio značajnu afirmaciju za vrijeme III. Republike

upravo zahvaljujući svojim modernističkim sastavnicama, a da je Maurrasovo svojatanje Comtea zapravo naškodilo Comteovoj reputaciji.

Ova ambivalentnost Comteova utjecaja, ili, bolje rečeno, recepcije njegovog sustava pozitivizma, ogleda se i u mišljenju Johna Stuarta Milla da je Comte iznevjerio vlastiti znanstveni sustav uvodeći u njega snažne religijske elemente. Ljevičari su ga napadali ne samo zbog nove religije nego i zbog kritike reprezentativne vladavine te pristajanje uz kapitalizam i privatno vlasništvo. S druge strane, konzervativci su bili nezadovoljni njegovim napadima na katoličanstvo i uspostavljanje svjetovne religije. Nije im bila po mjeri ni Comteovo naglašavanje socijalnih dimenzija vlasništva, odgovornost i skrb za siromašne, njegovo pristajanje uz sindikalizam. Feministkinje su mu predbacivale njegovo uzdizanje žene kao samopožrtvovne kućanice, isključene iz svijeta rada, ali su mu antifeministi zamjerali njegovo zalaganje za obrazovanje žena kao i na istaknutom mjestu koje, kao glavni oslonac socijalne harmonije, žene zauzimaju u njegovom pozitivnom stadiju.⁷ (Pickering, M., 2009: 567-568)

I sadržaj Comteova filozofsko-znanstvenog opusa nesumnjivo pruža dovoljno poticaja za ovakve, vrlo različite, interpretacije. Upravo bi se za njegovu misao, u odnosu na ostale utemeljitelje sociologije, mogla najprije primijeniti Ritzerova konstatacija o „nezgodnoj mješavini prosvjetiteljskih i protuprosvjetiteljskih ideja.“ Uzimajući u obzir vrijeme njegovog djelovanja, a koje je obilježeno izrazitom nestabilnošću u političkom, socijalnom, ekonomskom i kulturnom pogledu to nije nimalo neobično. U razdoblju nakon Francuske revolucije koja je svrgavanjem monarhijske vlasti i autoriteta crkve razorila tradicionalni poredak, niti „jednu generaciju potom, nakon komiteta javnog spasa, direktorija, konzulata, carstva i restauracije monarhije, još uvijek nije bio stvoren institucionalni izraz koji bi odgovarao promjenama u društvenoj strukturi. Štoviše, moglo se naslutiti da se proces društvenih promjena ubrzava i da ugrožava sve pokušaje uspostavljanja stabilnog poretka vlasti.“ (Leuschner, 1998: 230). S druge strane, filozofija prosvjetiteljstva, diskreditirana političkim događajima, nije mogla zamijeniti autoritet crkve kao oličenja duhovnog poretka.

Comteova pozitivna filozofija ima svoje ishodište i u ovim društvenim i intelektualnim promjenama. Već u kraćem tekstu iz 1822. godine Comte već u naslovu ističe potrebu za reorganizacijom društva. Tekst, naime, nosi naslov „Prikaz znanstvenih radova nužnih za reorganizaciju društva“, a iz naslova je vidljiv i način na koji Comte društvo namjerava reorganizirati. Comteovo učenje (zakon) o tri stadija razvoja čovječanstva, osnovni zakon njegove socijalne dinamike ide ka sistematizaciji ovih ideja. U njemu Comte izlaže univerzalnu povijest koja daje sliku pravolinijskog napretka od primitivnih do razvijenijih stadija, pri čemu se napredak jasnije očituje na intelektualnom nego na moralnom području, ali ima i utjecaja na njega. Pri tome nedvosmisleno ukazuje na intenciju da se ovo učenje primjeni u stvarnom rješavanju političke i moralne krize. Simultano postojanje triju različitih filozofija – teološke, metafizičke i pozitivne – od kojih su prve dvije osiguravale socijalni poredak u prethodnim povijesnim razdobljima, onemogućava stabilnost i poredak u postrevolucionarnom razdoblju. Stoga treba uspostaviti novi poredak, odnosno

⁷ Borba za ženska prava i ravnopravnost među spolovima nesumnjivo spadaju među značajke razdoblja modernosti, pa je i u tom pogledu Comte više moderan nego konzervativan. Vrijedi

pripomenuti i da je Herbert Spencer među prednosti koje industrijski tip društva pokazuje u odnosu na vojnički tip, ubrojio i poštovanje i pažnju prema ženama. (Supek, R., 1987: 222)

uspostaviti njegove temelje. „Sada se nijedan društveni poredak ne može izgraditi i trajati ako se ne poveže s napretkom. Nikakav napredak ne može se postići ako se ne usmjeri u pravcu učvršćivanja poretka. U pozitivnoj filozofiji poredak i napredak su dvije nedjeljive strane istog principa.“ („Tečaj pozitivne filozofije“, nav. prema Loewith, K., 1990: 105). Već i iz ovog citata i naglaska koji je u njemu dan pojmovima poretka i napretka jasno je kako je Comte mogao utjecati na konzervativce i moderniste. No, s obzirom na činjenicu da je Comte novu društvenu suglasnost i poredak sagledavao u svjetlu potiskivanja teoloških i metafizičkih znanja pozitivnim znanjima, nameće se zaključak o Comteu kao modernističkom misliocu. „Optimistička usmjerenost na znanost i znanstveno utemeljeno rješavanje ljudskih problema nema nikakve svjetonazorske ni epistemološke veze s onim što su zastupali Comteovi konzervativni prethodnici.“ (Kalanj, 2005:261).

b) EMILE DURKHEIM

Od svih klasičnih sociologa Emileu Durkheimu su se najčešće propisivala konzervativna nagnuća. (Kalanj, 2005) Doduše, navodna dominacija konzervativizma u njegovoj sociologiji koja se redovito naglašava ne priječi neke autore da Durkheima ipak obilježe kao političkog liberala (Ritzer, Nisbet, Kalanj), a Ritzer ga u biografskoj skici koja se nalazi u „Suvremenoj sociologijskoj teoriji“ povezuje i sa socijalizmom, iako pri tome naglašava kako je Durkheimov „tip socijalizma bio (...) veoma različit od onog koji je interesirao Marxa i njegove sljedbenike“, taj je socijalizam bio više usmjeren moralnoj obnovi društva na osnovama znanstvenog čudoređa bez većeg interesa za političke i ekonomske aspekte socijalizma. (Ritzer, 1997: 84-85)

Iako je naš glavni interes usmjeren na prisutnost konzervativnih ideja u Durkheimovoj sociologiji, te, u vezi s time, kritičko sučeljavanje s nekim tezama koji su Durkheima interpretirali kao sociologa koji je ponajviše zahvaćen utjecajem konzervativnih kritičara modernog društva, treba istaknuti da Durkheimova osobna intelektualna angažiranost nipošto ne govori o Durkheimu kao konzervativcu. Štoviše, među svim klasičnim sociolozima možda je upravo Durkheim onaj koji je najviše učinio za akademsku institucionalizaciju sociologije. Upravo je on, naime, uz činjenicu što je napisao barem četiri nezaobilazna djela klasične sociologije, pokrenuo 1896. godine (zajedno s Celestinom Bougleom) časopis *L'Annee sociologique* (Sociološki godišnjak) koji će imati dugu tradiciju izlaženja, a oko kojeg će se formirati „francuska sociološka škola“ u čijem je središtu bio upravo on. Durkheimova akademska karijera započinje 1887. godine u Bordeauxu, gdje je, na tamošnjem filozofskom fakultetu imenovan za profesora pedagogije i znanosti o društvu. Na Filozofskom fakultetu u Parizu od 1906. godine održava predavanja iz pedagogije i sociologije, a katedra je 1913. godine preimenovana u „Katedru za sociologiju na Sorboni“. (Kalanj, 2005) Uz ovaj, nesumnjivo veliki doprinos disciplinarnom i akademskom profiliranju sociologije, Durkheim je smatrao da su pisci i intelektualci pozvani na sudjelovanje u javnom životu i „zalagati se za republikanske vrijednosti francuskog društva. Stoga ne začuđuje da je za vrijeme Dreyfusove afere koja je ugrozila ideale Treće Republike, zdušno stao na stranu Dreyfusovih branitelja.“ (Kalanj, 2005: 161). Očigledno je, dakle, da ništa u Durkheimovoj osobnoj i intelektualnoj biografiji ne odaje konzervativca; štoviše, njegovo djelovanje, znanstveno i nastavno, na afirmaciji sociologije kao akademske znanosti govori o Durkheimu kao nastavljaju prosvjetiteljskih

vrijednosti, a s druge strane, u političkom pogledu, kao branitelju republikanskih i demokratskih vrijednosti.

No, ono zbog čega se Durkheima povezivalo s konzervativnom tradicijom su prije svega neke ključne teme i ideje koje je izrazio u svom znanstvenom opusu. Naravno da se ovdje ne možemo upustiti u imalo detaljniju analizu svih aspekata Durkheimovog konzervativizma (ili modernizma), ali, stavljajući u središte naše pozornosti Durkheimov navodni antiindividualizam, kao najčešći motiv onih interpretata koji su Durkheimovu sociologiju predstavljali kao naglašeno konzervativnu, čini se, možemo zahvatiti i ostale aspekte ovakvih predstavljanja. Durkheimov sociologizam „definira se kao sinteza *pozitivističke metodologije* i posebnog skupa takozvanih *ageliciističkih* teorija društva, koje društvo smatraju stvarnošću *sui generis* i kauzalni prioritet pripisuju ‘društvenoj grupi kao grupi’“. (Kalanj, 2005: 265) One interpretacije koje Durkheimovu sociologiju vide kao snažno prožetu duhom konzervativizma vide ovu koncepciju opredmećenja i obogotvorenja društva kao konstantu Durkheimove sociologije, od „O podjeli društvenog rada“ (1893) pa do „Elementarnih oblika religijskog života“ (1912) u kojoj u konačnici i dolazi do navedenog obogotvorenja društva. Argument je, dakako, činjenica da su upravo francuski konzervativni filozofi Louis de Bonald i Joseph de Maistre naglašavali uvjerenje da društvena grupa prethodi pojedincu, te da je društvo tvorac kulture i njenih vrijednosti, odričući pri tome ulogu pojedinca u njihovom stvaranju ili promjeni. U Durkheimovom pojmu kolektivne svijesti, shvaćanju društva kao moralne osobe, pa i u tipologiji društva koja polazi od solidarnosti, pronalazi se bliskost s idejama francuskih konzervativaca. Ovakve interpretacije Durkheima zapravo su se, gotovo po inerciji, nadograđivale jedna na drugu. No, kako naglašava Kalanj „oni koji Durkheimove spise čitaju ‘iznova’ a ne iz već stvorene stereotipne optike ‘vulgarnog durkheimizma’, pokazuju da je njegovo inzistiranje na dimenziju *društvenosti* i *solidarnosti* nerazdvojno povezano s dimenzijom *individualnosti* i *individualizma* u vremenima produkcijskog, liberalno-demokratskog i industrijskog napretka.“⁸ (Kalanj, 2005: 266). Durkheim je smatrao da čovjek posjeduje „dvije svijesti“, jedna je kolektivne naravi, a druga izražava ljudsku osobnost. U tom smislu vrijedi naglasiti da već u svom prvom klasičnom djelu „O podjeli društvenog rada“ pojašnjavajući mehanički i organski tip solidarnosti Durkheim naglašava kako je drugi tip solidarnosti koji počiva na međuzavisnosti djelova (pojedinaца), *viši* tip solidarnosti, i kasniji u evolucijskom slijedu upravo zbog toga što u njemu dolazi do afirmacije individualne svijesti. A u svom posljednjem klasičnom djelu „Elementarni oblici religijskog života“ Durkheim se ponovo vraća analizi dvojne dimenzije ljudske osobe. Njenu esenciju, smatra Durkheim, čini ono kolektivno, u njoj i kroz nju sve se svijesti sjedinjuju. Međutim, Durkheim naglašava da je potreban i drugi čimbenik koji tek omogućuje postojanje odvojenih osoba koji onaj prvotni fragmentira, diferencira i, u konačnici, individualizira. Upravo tijelo, po Durkheimu, igra ovu ulogu. „Budući da su tijela odvojena jedna od drugih i zauzimaju različite točke u vremenu i prostoru, svako od njih čini posebnu sredinu u kojoj se kolektivne predodžbe na različit način prelamaju i oslikavaju. Stoga, čak i kad bi sve svijesti u tim tijelima gledale isti svijet – naime, svijet ideja i osjećaja koji čine moralno jedinstvo skupine – ne bi ga gledale iz istog ugla, nego svaka izražava to na svoj način.“

⁸ Među ova novija „čitanja“ svakako treba uvrstiti suvremenog francuskog sociologa Raymonda Boudona, zagovornika metodološkog

individualizma koji se u svojoj knjizi „Sociologija kao znanost“ u nekoliko navrata referira na Durkheima (uz očekivane Webera i Simmela).

(Durkheim, 2008: 308). Dakle, Durkheim razlikuje pojmove individue i osobe. Individua je puko tijelo, dok osoba podrazumijeva dvokomponentnost u kojoj kolektivna osnova čini upravo ono što čovjeka čini čovjekom – to su jezik, moralne predodžbe, i uopće, čitava kultura grupe kojoj čovjek pripada. Na ovaj način čini se da je evidentno kako Durkheim nije protivnik individualizma; kao sociolog on je uviđao da je moderno industrijsko društvo obilježeno dominacijom ekonomskog djelovanja, u kojem je najmanje moralnih silnica, te da prijeti samim temeljima društvenosti rađajući atomizirano društvo egoističnih pojedinaca. Vidio je sociologiju kao znanost koja ima zadaću ne samo objašnjavati nego i popravljati društvo te se nadao da je „sposobna stvoriti čvršće društvene strukture umjesto onih koje su se raspale propašću imperijalne organizacije nakon 1870. godine. Sve što je znanstveno-teorijski koncipirao i na toj osnovi projektivno zagovarao iz temelja je suprotstavljeno konzervativnom mišljenju i svjetonazoru.“ (Kalanj, 2005: 267).

ZAKLJUČAK

Ne može biti nikakve dvojbe da je nastanak i razvoj sociologije tijekom 19. pa do prvih dekada 20. stoljeća, kada dolazi i do njenog akademskog institucionaliziranja, bio obilježen suočavanjem s dubokim promjenama koje su zahvatile europska društva. Te su promjene imale dva ključna izvora – radi se o političkoj i industrijskoj revoluciji koje su inicirale čitav niz procesa koji su, s jedne strane imali za posljedicu radikalnu transformaciju u političkom, gospodarskom i kulturnom pogledu, a s druge strane ostavljale dojam permanentne krize, napose krize vrijednosti koja se u povijesti redovito manifestira u konfiguraciji ovako drastičnih promjena. Taj prijelaz iz tradicionalnog u moderno, iz pretežno agrarnog u industrijsko društvo tražio je tumačenje koje bi imalo i dimenziju usmjeravanja ka daljnjem razvitku. Ideologije moderne iznikle su na ovom tlu, nastojeći ponuditi različite odgovore na pitanja koje su ove promjene otvarale.

Znanost o društvu, baštineći od prosvjetiteljskog pokreta vrijednost znanstvenog racionalizma kojim je moguće osigurati napredak čovječanstva nastajala je gradeći svoj razlog postojanja upravo u odgovorima na goruća pitanja epohe. Kako su se ta pitanja i odgovori odnosila i na one vrijednosne dileme koje su otvorene spomenutim društvenim i političkim promjenama, sociologija se nužno zaplitala i u ideološka trvenja koja su također bila rezultat ovih procesa.

Modernost sociologije moguće je sagledati iz dva aspekta. Prvi se očituje u samom nastojanju da se društvo i društvene promjene, odnosno procesi koji su inicirani dvjema revolucijama – industrijalizacija, urbanizacija, demokratizacija, sekularizacija, individualizacija – sagledaju na sustavan i objektivno znanstven način, a ne više na način pukog moraliziranja ili pozivanja, primjerice, na društvo kao jednu i jedinu prirodu čovjeka, kako je to činio francuski konzervativni mislilac Louis de Bonald. Središnjost pojma društva, koja bi mogla navesti na konzervativna nadahnuća sociologije, naprosto proizlazi iz činjenice da se bez tog pojma sociologija ne bi mogla omeđiti u odnosu na ostale znanosti. Drugi aspekt sastoji se u činjenici, a na koju smo osobito upućivali u ovom radu, da se društvo i društvene promjene promatraju upravo kroz samu logiku promjene i iz perspektive budućnosti, a ne na način konzervativaca, koji o društvu govore zazivajući prošlost i vrijednosti predmodernog društva i tradicije.

LITERATURA

- Boudon, R. (2012) *Sociologija kao znanost*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Durkheim, E. (2008) *Elementarni oblici religijskog života*, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo.
- Fiamengo, A. (1987) *Saint-Simon i Auguste Comte*, Zagreb, Naprijed.
- Hegel, G. W. F. (2000) *Fenomenologija duha*, Zagreb, Ljevak.
- Kalanj, R. (1994) *Modernost i napredak*, Zagreb, Izdanja Antibarbarus.
- Kalanj, R. (2005) *Suvremenost klasične sociologije*, Zagreb, Politička kultura.
- Kravar, Z. (2003) *Antimodernizam*, Zagreb, AGM.
- Leuschner, P. (1998) Comte, U: Maier, H., Rausch, H., Denzer, H. (priredili), *Klasici političkog mišljenja*, II svezak, Zagreb, Golden marketing.
- Loewith, K. (1990) *Svjetska povijest i događanje spasa*, Zagreb, August Cesarec, Sarajevo, Svjetlost.
- Nisbet, R. (2007) *Sociološka tradicija*, Zagreb, Golden marketing – Tehnička knjiga.
- Pickering, M. (2009) *Auguste Comte Intellectual Biography*, III Cambridge University Press.
- Ritzer, G. (1997) *Suvremena sociologijska teorija*, Zagreb, Nakladni zavod Globus.
- Schwartzmantel, J. (2005) *Doba ideologije*, Zagreb, AGM.
- Supek, R. (1987) *Herbert Spencer i biologizam u sociologiji*, Zagreb, Naprijed.

EMERGENCE OF SOCIOLOGY IN THE AGE OF IDEOLOGIES

SUMMARY

Starting from some earlier reconstructions of the emergence of sociology which emphasized the mixture of modernist and conservative elements, and even the domination of the latter, in this article we argue in favour of the idea that sociology is essentially modernist. Particular emphasis is given to how the supposed closeness of early sociology with the thesis of conservatives on the precedence of society over the individual when brought into the context of the newly established science of society and its subject of research is restricted in relation to other social sciences, and not to oppose the modernist values of individualism. The presence of some elements of modern ideologies – liberalism, conservatism and socialism – can be recognized more or less in the works of the prominent leading names from the classical age of sociology, but their primary intention was to avoid speculation and moralization, and that by applying their own scientific methods they approach their subject of study, society and social changes. Sociology is a modernist science also because it sees the development of society within the framework of the basic dimensions of changes initiated by the political and industrial revolution, and as such, the further progress of science, industry and political democracy.

KEYWORDS: *conservatism, ideologies, modernism, progress, sociology*